

Werkwijze genealogisch onderzoek naar middeleeuwse, adellijke families

Ben de Keijzer

Woord vooraf

Al geruime tijd houd ik mij bezig met onderzoek naar middeleeuwse adellijke families. Deze fascinatie is ontstaan omdat zich in de kwartierstaat – soms na jaren van intensief onderzoek – verschillende lijnen zijn aangetroffen die naar deze categorie families leiden.¹

Het aansprekende is dat de genealoog geconfronteerd wordt met voorouders die in het verre verleden in de geschiedenis een rol van betekenis hebben gespeeld. Soms voorzien van illustere stamreeksen wat een beroep doet op de verbeelding. Het raakt een meer filosofische kant van het genealogisch onderzoek; het is een onweerstaanbare aangeboren nieuwsgierigheid om onze oorsprong te leren kennen.

Hoewel genealogisch onderzoek zich mag verheugen op een brede belangstelling door alle lagen van de bevolking heen wordt het als een amateuristische bezigheid gezien. Dit valt te begrijpen, want genealogie heeft zich de afgelopen decennia niet kunnen ontwikkelen tot een zelfstandige wetenschap. Dit wordt deels veroorzaakt omdat de werkzaamheden in de vrije tijd plaatsvinden en daardoor de vereiste deskundigheid, na jaren van volharding, wordt bereikt. Daarnaast is door de opkomst van internet de mogelijkheid ontstaan om zonder een filter en met geringe kosten genealogische publicaties te plaatsen, die voor iedereen toegankelijk zijn. Veel van deze publicaties kunnen de toets der kritiek niet doorstaan, waaruit niet alleen een gebrek aan inzicht en deskundigheid blijkt, maar – wat veel erger is – gegevens worden aangepast zodat het lijkt of alles juist is. Ook het ‘internetvirus’; het overnemen van elkaars gegevens zonder controle en zonder bronvermelding, is bij elkaar bepaald niet bevorderlijk voor het imago van de genealogie. Daar staat tegenover dat genealogische verenigingen en archiefinstellingen er alles aan doen de vereiste kennis te verbeteren door middel van voorlichting, het geven van cursussen en door het organiseren van lezingen.

De meeste genealogen zullen ervaren dat er bij voortgezet onderzoek op een bepaald moment een voorouder wordt ontdekt waarvan vermoed wordt dat hij of zij tot een adellijke familie kan worden gerekend of er aan verwant is. Vooral bij het opstellen van een kwartierstaat neemt die kans aanmerkelijk toe. Het zoeken naar adellijke voorouders behoort geen doelstelling op zich te zijn, want dan leidt dat tot een teleurstelling. Maar het is en blijft voor veel genealogen een aparte gewaarwording om te kunnen aantonen af te stammen van bijvoorbeeld Karel de Grote. Over het algemeen zal men de in aanmerking komende publicaties op dat terrein nagaan of de gevonden voorouder inderdaad tot een adellijke familie behoort. Een probleem, dat hierbij optreedt, is dat veel publicisten het (stellige) vermoeden van een andere publicist promoveert tot een zekerheid en daarnaast dat – ook al lees je een publicatie nog zo kritisch – je meestal ontgaat hoe een onderzoeker de oorspronkelijke archiefbron heeft uitgelegd. Of zwart/wit gesteld ‘heeft hij het brondocument wel correct geïnterpreteerd’.

De gevolgen daarvan zijn zo langzamerhand niet meer te overzien. Door gebruik te maken van publicaties zonder enige controle en onder het voorbijgaan van de meest recente en voor de hand liggende literatuur, wordt *de facto* bijgedragen aan de instandhouding van notoire genealogische mythen. Marcel Kemp (2010) heeft dit probleem kernachtig in een definitie samengevat: ‘De wet van behoud van genealogische rampspoed’.²

¹ B. de Keijzer, *Kwartierstaat De Keijzer-Eijkelenboom* (Delft, 1998). Uitgave van de Genealogische Vereniging Prometheus, deel XV. De meest actuele versie van de kwartierstaat met name generatie III tot en met XV (afgesloten 11 december 2019) is geplaatst op HoGenDa.

² M.S.F. Kemp, Parenteel Luytgen Woutersz., in: *Utrechtse Parentelen vóór 1650* (Rotterdam, 2010), blz. 10.

In dit kader is de volgende vraag relevant: ‘Is genealogie een wetenschap?’. Ook op dit punt heeft Marcel Kemp (2010) door middel van een tweede definitie een antwoord gegeven en wel als volgt: ‘Genealogie is een wetenschap waarbij met behulp van logische en verifieerbare stappen verschillende soorten gegevens uit onderscheiden bronnen gerangschikt worden’.³

De vraag is of deze definitie volledig of juist is. Er zijn wetmatigheden, zoals biologische en tijdsgebonden (chronologie) grenzen (beperkingen). Daarnaast zijn er hulpwetenschappen, zoals naamkunde en heraldiek, die een belangrijke bijdrage leveren bij het opstellen van de bewijsvoering. Een nieuw fenomeen, het DNA-onderzoek, heeft tot nu toe niet echt een wezenlijk bijdrage opgeleverd maar zal dit in de nabije toekomst ongetwijfeld worden. Kortom, de definitie van Marcel is meer geënt op de dagelijkse praktijk.

Daar staat tegenover de definitie van Otto Forst de Battaglia (1948) een Zwitsers genealoog en luidt als volgt: ‘Genealogie is de wetenschap van de op afstamming berustende betrekking tussen mensen.’ Deze definitie is zodanig ruim gesteld, dat het van toepassing is op zowel het afstammingsonderzoek naar de mens in zijn geheel als het genealogisch onderzoek naar het individu in het bijzonder.

Samenvattend geeft de tweede definitie van Marcel Kemp (2010) meer een omschrijving van de te volgen methodiek, terwijl in de definitie van Otto Forst de Battaglia (1948) genealogie wordt teruggeleid naar de ultieme basis. En dat is het leggen van verbindingslijnen (filiaties) met een onderbouwing door middel van het uitgevoerde (genealogisch) onderzoek. Het gaat uit eindelijk bij genealogie steeds weer om het vaststellen van de filiatie tussen vader en/of moeder en kind.

Bij mijn onderzoek naar de in de titel genoemde specifieke groep voorouders heb ik de afgelopen jaren op basis van mijn onderzoekservaring een werkwijze ontwikkeld waarop mijn publicaties in genealogische tijdschriften en op HoGenDa tot stand zijn gekomen. Het leek mij goed om de werkwijze ofwel ervaringsfeiten zonder enige pretentie dat het volledig is, en juridisch volledig verantwoord, te beschrijven.

Emmen, afgesloten 2020 (29 mei).⁴

I. Inleiding

Genealogie is de wetenschap die zich bezighoudt met familiegeschiedenis en in het bijzonder het steeds opnieuw vaststellen van de filiatie tussen vader en/of moeder en kind. De belangstelling voor het voorgeslacht – de geschiedenis van de eigen familie en die van al onze voorouders – in binnen- en buitenland neemt nog steeds toe. Genealogie is voor velen dan ook een boeiende en zinvolle vorm van vrijetijdsbesteding, die zo kan fascineren dat wie er eenmaal mee begonnen is het verder zoeken niet laten kan.

In Nederland zijn door een uitstekende archieforganisatie, de recente digitale ontsluiting van vele archiefbronnen op internet en actieve genealogische verenigingen de mogelijkheden gecreëerd om het genealogisch onderzoek in al zijn bijzonderheden uit te voeren. Daarnaast zijn de middelen om de resultaten naar buiten te brengen hetzij in drukwerk hetzij op internet

³ Kemp, Parenteel Luytgen Woutersz., blz. 9.

⁴ Met dank aan G.H. Verwoerd voor het doorlezen van het concept. Eventuele opmerkingen op deze publicatie s.v.p. richten aan de webmaster van HoGenDa: webmaster@onsvoorgeslacht.nl

vrijwel voor iedereen haalbaar geworden. Een niet aflatende stroom aan monografieën en seriewerken getuigen daarvan.

Een opvallend verschijnsel is dat wanneer de genealoog vaak na zorgvuldig onderzoek in de archiefbronnen een afstammingslijn vindt naar voorouders uit de middeleeuwen meestal abrupt een andere onderzoeksmethode gaat gebruiken. Hij schakelt over op literatuuronderzoek en de oorspronkelijke archiefbronnen bestaan schijnbaar niet meer. Dit is des te meer opmerkelijk omdat de ontwikkeling van de genealogiebeoefening niet heeft stilgestaan ook wanneer het onderzoek zich beweegt richting middeleeuwen.

Het gevolg is dat vele afstammingsreeksen die leiden naar vroeg middeleeuwse adellijke families gebaseerd zijn op verouderde literatuur en veelal ondeugdelijk. Een goed voorbeeld in dit opzicht is de afstammingsreeks van de familie De Cock van Delwijnen gepubliceerd op internet. Bij het opstellen van de eerste generaties zijn fictie en feiten zonder schroom door elkaar gehaald.⁵

In het boek ‘De Borgen voor Gijsbert van Amstel en Herman van Woerden’⁶ is door mij uitgebreid ingegaan op het fenomeen *borgstellingen in de middeleeuwen*. De conclusie van het onderzoek luidde dat borgen tot de familiekring behoorden, maar dat ze niet allemaal strikt in bloedverwantschap stonden tot Gijsbert IV van Amstel en zijn broers of Herman V van Woerden. Vele borgen behoorden tot de groep aanverwanten. Daarbij werd er op gewezen dat ondanks het positieve resultaat geen volledig sluitend beeld is ontstaan. Bovendien bleven vele vragen onbeantwoord, omdat er vrijwel geen vergelijkbare studies gepubliceerd zijn.⁷ Pas wanneer meerdere soortgelijke onderzoeken beschikbaar komen, kunnen de resultaten in breder kader gebracht en getoetst worden.

De ervaring opgedaan bij het samenstellen van het hiervoor genoemde boek vormde een goede aanleiding de resultaten van het onderzoek naar de zogenaamde *Keulse oervede oorkonden*, dat enige jaren eerder was opgestart maar was blijven liggen, ter hand te nemen. Dit onderzoek bevond zich al in een ver gevorderd stadium en zou een prachtige aanvulling op de eerder gepubliceerde studie kunnen betekenen. Temeer omdat hier sprake was van een geheel andere familiekring van verwanten waarmee naar verwachting vergelijkingsmateriaal beschikbaar zou kunnen komen.⁸ Daarnaast bleek dat bij het verzamelen van de benodigde genealogische gegevens bepaalde families ook voorkwamen in twee oorkonden uit 1292 toen Jan van Renesse en zijn ‘halfbroer’ Dirk van Brederode zich verzoenden met graaf Floris V. In deze oorkonden worden eveneens borgen gesteld. De betreffende oorkonden zijn als zijdelingse bewijsvoering in de hiervoor genoemde studie aan de orde gekomen.⁹ De vraag die zich aandienende of de interpretatie, die er toen aan gegeven is, ook in stand zou blijven indien deze *borgstellingen* opnieuw maar nu in een veel breder perspectief zouden worden geplaatst.

Voorts is toen ook gewezen op het ontbreken van enig inzicht bij de verdeling van zoengelden bij een doodslag. In het bijzonder gaat het hierbij om de doodslag gepleegd op Ernst van den Bosch en de afwikkeling daarvan in 1309.¹⁰ Hoewel het hier in feite gaat om een geheel andere rechtshandeling, namelijk een *zoenovereenkomst*, zou het doorgronden van de verdeling van het totaal aan zoengelden een buitengewoon interessante verdieping kunnen betekenen op de

⁵ <http://www.decocqvandelwijnen.nl> (2009)

⁶ B. de Keijzer, *De borgen voor Gijsbert van Amstel en Herman van Woerden, onderzoek naar borgstellingen in de middeleeuwen* (Rotterdam, 2011), blz. 93. Een uitgave van de Hollandse Vereniging voor Genealogie.

⁷ Henri J.J. Vermeulen, Borgen zijn familie. De borgen van Jan van Beusichem en Culemborg, knape, op 19 oktober 1307, in: *Ons Voorgeslacht* jrg. 65 (2010), blz. 394 e.v.

⁸ Publicatie voor op HoGenDa is in voorbereiding.

⁹ Publicatie voor op HoGenDa is in voorbereiding.

¹⁰ B. de Keijzer, *Catharina van de Nesse, de vrouw van Willem van Montfoort, en een zoenovereenkomst uit 1309* (Emmen, 2020). Gepubliceerd op HoGenDa.

eerder gedane conclusies. Ook de *doodslag op Jan van Boenswaert*, waarvan de zoen tussen 1318 en 1321 moet hebben plaatsgevonden, levert voor wat betreft de verdeling van de ‘extra’ uitkering al vele jaren aandacht op zonder dat er een afdoende verklaring is gegeven.¹¹ Het intrigerende bij dit alles is, dat het vaak om dezelfde families en hun verwanten gaat waardoor in toenemende mate zekerheid wordt verkregen over de precieze, onderlinge verwantschapsrelaties zonder dat deze in een oorkonde of in één of ander geschrift vastgelegd zijn. Wat uiteindelijk in een flink aantal gevallen geleid heeft tot herziening van gevestigde ideeën of een volledig nieuwe opstelling van de genealogie in het bijzonder betrekking hebbende op de dertiende eeuw.

De Borgen

Na het verschijnen van het boek de borgen voor Gijsbert van Amstel en Herman van Woerden heb ik vooral positieve reacties mogen ontvangen. Wat op zich bemoedigend is, maar dat wil nog niet zeggen dat daarmee de studie feilloos is. Daarvoor is de materie te veel omvattend en is een fout zo gemaakt. Genealogie laat zich nu eenmaal niet dwingen en een enkele gemiste oorkonde of aantekening dan wel een onachtzaamheid kan alles op zijn kop zetten. Achteraf kan geconstateerd worden dat er omwille van bewijsvoering uitweidingen zijn gepleegd waardoor het voor lezer niet gemakkelijk is gemaakt om de lijn van het verhaal vast te houden. Bij het uitvoeren van het genealogisch onderzoek zijn meestal de jongere generaties beperkt uitgezocht.

Daarmee is niet gezegd dat met het verschijnen van het boek de studie over de borgen voor Gijsbert van Amstel en Herman van Woerden is afgerond. Het onderzoek is daarna voortgezet met behulp van verder archiefonderzoek. Hierdoor zijn de genealogieën van de in het boek gepubliceerde families tegelijkertijd met vele andere geslachten ten behoeve van andere studies door nieuwe data en nieuw ontwikkelde inzichten voortdurend aangevuld en vervolmaakt.

Bij het opbouwen van de genealogie wordt ook gekeken naar het feit dat tussen vele adellijke families verwantschapsrelaties (netwerken) bestaan. Onder de term *familie* dient in dit verband verstaan te worden de bloed- en aanverwanten.

Gebruik van archiefbronnen

Bij het vaststellen van genealogische verbanden is het noodzakelijk om zo veel mogelijk de oorspronkelijke archiefbronnen kritisch te bestuderen, zeker als het familieaangelegenheden betreffen, en op basis daarvan conclusies te trekken. Waarna deze conclusies indien nodig geconfronteerd kunnen worden met eerder gepubliceerde artikelen en niet omgekeerd. Te vaak en te veel loopt men dan het risico in een fuik te lopen van foutief geïnterpreteerde gegevens door eerdere auteurs. Zoals gezegd ‘zo veel mogelijk’ want om *alle* oorspronkelijke archiefbronnen verspreid over uiteenlopende archieven binnen een redelijk tijdbestek te kunnen inzien en te bestuderen is een vrijwel onmogelijke opgave. Noodzakelijkerwijze ontkomt men niet aan selectie. In mijn publicaties wordt daarom bij de bronvermeldingen uitsluitend verwezen naar een oorspronkelijke archiefbron indien deze ook daadwerkelijk is ingezien. Wanneer gebruik is gemaakt van gedrukte bronnen (oorkondeboeken, regestenlijsten e.d.) of literatuur dan wordt daarnaar verwezen. Op die manier kan de lezer constateren wat wel en niet is ingezien. Een aantal in het oog springende of interessante akten zijn eventueel in extenso – indien nodig voorzien van commentaar – in één of meerdere bijlagen bij elkaar gebracht.

¹¹ Publicatie voor op HoGenDa is in voorbereiding.

Bij het samenstellen van genealogieën met een Utrechtse signatuur vormen de genealogische aantekeningen bijeengebracht door de Utrechtse burgemeester en genealoog dr. Cornelis Booth (1605-1678) genoteerd in de zogenaamde ‘Lange boekjes’ een dankbare leidraad.¹² Hoewel de verwijzingen niet altijd even gemakkelijk te herleiden zijn naar de verzameling Van Buchel-Booth door het geregeld toekennen van nieuwe nummers bij het opnieuw inventariseren.¹³ De genealogische aantekeningen bevatten soms cruciale informatie, die de aanzet vormden voor een verdere verdieping van het onderzoek. Incidenteel bleek dat het onmogelijk was om de originele bron te achterhalen, zodat helaas af en toe in de opgestelde genealogieën volstaan moet worden met een citaat.

Een apart probleem is dat archiefinstellingen ter bescherming vele oorkonden in doorzichtig plastic hebben geseald. Afgezien van het feit dat het plastic fijnstof aantrekt wat ongezond is, zijn de aanhangende zegels niet meer goed waar te nemen en te bestuderen, laat staan behoorlijk te fotograferen. Bij een omvangrijk onderzoek als deze was het ondoenlijk archiefinstellingen te bewegen om bij grote aantallen oorkonden de plastic verpakking te laten verwijderen – als ze daartoe al bereid zouden zijn – om alsnog de zegels behoorlijk te kunnen fotograferen. Het zegel met het persoonlijke wapen valt te vergelijken met de handtekening in onze tijd en vormt daarom een belangrijk onderdeel van het genealogisch onderzoek. De afgedrukte zegels, die door het plastic heen gefotografeerd zijn, zijn ondanks ondergane bewerkingen niet van al te beste kwaliteit. Helaas viel daaraan niet te ontkomen.

Bij mijn studie heb ik mij gericht op het aantonen van verwantschapsrelaties in brede zin, en het daartoe behorende genealogisch onderzoek in principe te baseren op bronnenonderzoek. Zelden – vanwege de hiervoor geschetste problematiek – is teruggevallen op (betrouwbare) publicaties. Het resultaat van het uitgevoerde genealogisch onderzoek is vastgelegd in een groot aantal genealogieën die geleidelijk aan zullen worden gepubliceerd op HoGenDa.

Genealogische tabellen

Om de verwantschapsrelaties inzichtelijk te maken zijn soms tabellen in de opgestelde genealogieën toegevoegd. Deze tabellen zijn zo eenvoudig mogelijk gehouden en geven alleen de belangrijkste feiten weer. Het zijn dus *geen* complete genealogische overzichten.

Voor zover bekend worden daarbij bij personen de periode aangegeven waarin ze in de oorkonden worden genoemd dat wil zeggen met naam genoemd en in leven. Daarbij wordt het eerste jaar van vermelding gevolgd door een liggend streepje waarna het laatste jaar van vermelding volgt. In het geval de reeks van jaren niet aaneensluit door een opvallende onderbreking of vooraf wordt gegaan door een eerdere, vroege vermelding wordt een komma gebruikt om dit aan te geven. Soms is er een oorkonde of aantekening waarvan het jaartal niet precies vaststaat. Indien een dergelijk jaartal buiten de reeks valt, dan wordt deze tussen haakjes toegevoegd, bijvoorbeeld: 1235-1265 (1271). Eventueel bekend zijnde overlijdensdata zijn niet opgenomen, evenals titels, functies e.d. behoudens bij zoons en dochters die in de geestelijke stand zijn opgenomen, tenzij er een (hypothetische) afstamming mee kan worden aangetoond. Daarvoor kunnen de uitgewerkte genealogieën worden geraadpleegd. Wanneer een naam niet in oorkonden voorkomt, maar op grond van een aantal overwegingen is vastgesteld, dan zijn ze tussen ronde haakjes geplaatst. Is de voornaam en/of toenaam volledig onbekend, dan wordt dit eventueel aangeduid met (...).

¹² HUA, Verzameling Van Buchel-Booth, inv.nr. 168 t/m 170.

¹³ Marten Jan Bok, W.A. Wijburgs ‘Notitiae bastardi’ uit de genealogische aantekening van Cornelis Booth, in: *De Nederlandsche Leeuw* jrg. 128 (2011), blz. 164-165.

Normalisatie namen

Zowel de voornamen als de toenames zijn genormaliseerd. Hierbij is een keuze gemaakt om de meest gangbare spellingsvorm aan te houden. In het geval een naam of een tekstgedeelte is geplaatst tussen aanhalingstekens, is er uiteraard sprake van een citaat en is de oorspronkelijke spelling gehandhaafd.

Genealogisch feitenmateriaal

Het genealogische feitenmateriaal strekt zich voornamelijk uit over de dertiende tot en met het midden van de veertiende eeuw met uitschieters naar beneden en boven. De belangrijkste bronnen zijn de oorkondeboeken van Utrecht, evenals die van Holland en Zeeland, Gelderland en Noord-Brabant, waarin oorkonden integraal zijn afgedrukt. Dit zelfde geldt voor jongere oorkonden die opgenomen zijn in de charterboeken van Mieris met de kanttekening dat hij geen rekening heeft gehouden met de toepassing van de paasstijl¹⁴ bij oorkonden uitgaande van de grafelijkheid Holland. De data zijn in principe teruggerekend naar de jaartijl, waarbij enige handboeken onmisbaar zijn.¹⁵

Aanverwante families

Bij genealogisch onderzoek, zeker wanneer het middeleeuwse adellijke geslachten betreft, is het bijna onmogelijk om een degelijke stamboom op te stellen zonder aanverwante families goed in kaart te brengen. Hierdoor dreigt het onderzoek zich als een olievlek uit te breiden. Dit probleem zou nog ingeperkt kunnen worden indien van de meeste adellijke geslachten een degelijke, betrouwbare genealogie voorhanden zou zijn, maar dat is bijna nooit het geval. Bovendien maakt de laatste tijd het onderzoek onder invloed van een betere toegankelijkheid van originele archiefbronnen en de ontwikkeling van een beter begrip een snelle ontwikkeling door waardoor tot nu toe onzichtbare raakvlakken tussen families bloot gelegd worden die dan ook meestal tot geheel nieuwe inzichten leiden. Daarom zijn ook genealogieën opgesteld, waarmee zoveel raakvlakken aanwezig waren met de andere families, dat publicatie daarvan zinvol werd geacht ofwel dat er in de literatuur niets te vinden viel over de desbetreffende familie. Wat dat betreft bleek in de loop van mijn onderzoekingen dat inkaderen wel gunstig zou zijn voor de tijdsfactor, maar er te veel open vragen zouden blijven bestaan. Ik heb mij daarom geen beperkingen opgelegd, veel meer onderzocht dan wellicht strikt noodzakelijk was en zonder enig voorbehoud allerlei zijpaden bewandeld.

Voor wat betreft de uitwerking van de opgestelde genealogieën is een keuze gemaakt om vooral de periode 1200-1350 zo goed mogelijk te belichten, waarbij soms de begrenzing is opgerekt naar de periode voor 1200 of naar 1400 en zelfs later. Het laatste is meestal het geval indien in de literatuur te weinig te vinden viel, dan wel in latere tijd aansluiting mogelijk is via een bastaardlijn of juist in die periode de mannelijke lijn uitstierf. Gegevens van voor 1200 zijn zeer fragmentarisch met als gevolg dat de meeste adellijke families in mijn onderzoeksgebied niet verder opgevoerd kunnen worden of dat het een hypothetische aangelegenheid zou worden. Toch bleek het af en toe zinvol te zijn om ook die tijdsperiode te verkennen. In voorkomende gevallen is een scheiding aangebracht tussen het hypothetische en bewijsbare deel van de genealogie.

¹⁴ Dat wil zeggen dat de jaartelling wordt verhoogd met Pasen.

¹⁵ S. Muller Fz., *Bijdragen voor een Oorkondenboek van het Sticht Utrecht. Programma* ('s-Gravenhage, 1890); R. Fruin, *Handboek der Chronologie* (Alphen aan den Rijn, 1934); H. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung des Deutschen Mittelalters und der Neuzeit* (Hannover, 1971). Elfde verbeterde uitgave.

Samenstellen genealogieën

Bij het samenstellen van de genealogieën zijn alle voorhanden gegevens bijeengebracht zonder absolute volledigheid na te streven. Belangrijk in het leven van een hoofdpersoon zijn behalve zijn status, functies, gegoedheid, huwelijken en kinderen, vooral het moment van eerste optreden, de laatste datum in leven, eventueel memoriegegevens, en de vaststelling wanneer iemand niet meer in leven is. Dit laatste is in van belang om de opvolging in de erfgoederen te kunnen vaststellen.

Alle gegevens – voor zover bekend en gevonden – over een hoofdpersoon zijn samengebracht in chronologische volgorde en voorzien van soms uitgebreide achtergrondinformatie, vooral in welke hoedanigheid men optrad, en waar nodig geplaatst in een wat breder historisch kader. Met deze werkwijze is getracht een beeld te schetsen van het doen en laten van de persoon in kwestie (beschrijvende genealogie) met de kanttekening dat de hoeveelheid data per persoon sterk kan wisselen wat van invloed is op de uiteindelijke beeldvorming.

Zoals gezegd is er niet naar gestreefd om van iedere persoon alle vermeldingen bij elkaar te brengen, dat zou een ondoenlijk karwei zijn en in sommige gevallen niet meer toevoegen dan dat een persoon een rol als getuige, borg of iets dergelijks heeft vervuld.

Moeilijker lag de opname van alle data over aangetrouwde personen, die niet voorkomen in een aparte samengestelde genealogie, wat zou leiden tot een onevenredige uitbreiding van de beschrijvende genealogie. In dat opzicht is zeker in latere tijd een beperking aangebracht vooral wanneer over de desbetreffende persoon al het een en ander is gepubliceerd of dat het te weinig zou bijdragen aan de publicatie. Desondanks kon hier en daar die afbakening niet altijd even scherp gehanteerd worden en leidde – zoals hiervoor al is gezegd – in sommige gevallen tot de opname van een aparte genealogie.

Veel aandacht is besteed aan het opsporen van zegels. Daarbij is er naar gestreefd om van iedere persoon op zijn minst één zegel of in enkele gevallen de tekening van een zegel op te nemen en te beschrijven.

II. Werkwijze

In de loop der jaren is bij het onderzoek naar middeleeuwse adellijke families gebleken dat er elementen zijn waarmee de genealogie nader te onderbouwen valt. Voor een goed begrip worden die elementen hierna nader uiteengezet. Hierbij is in verhouding uitvoeriger ingegaan op het leenstelsel.

Genealogisch bewijs

Allereerst moet vastgesteld worden dat in de oorkonden uit de dertiende en veertiende eeuw erg weinig directe genealogische informatie te vinden is. Beter is te stellen dat de bedoelde informatie uiterst zeldzaam is. Dit betekent dat het genealogisch onderzoek zich zal richten op indirecte informatie met het doel om het zogenaamde *genealogisch bewijs* te leveren. Voor de goede orde het gaat hierbij niet om een biologisch of strikt juridisch bewijs van afstamming.

Wat wordt verstaan onder genealogisch bewijs? Bij genealogisch bewijs gaat het om het aantonen van een filiatie (bijvoorbeeld vader / zoon c.q. dochter, moeder / zoon c.q. dochter) met behulp van betrekkelijk losstaande feiten, die gezamenlijk elkaar zodanig versterken dat het genealogisch bewijs als geleverd wordt beschouwd.

Veelal werkt de genealoog met directe genealogische informatie. Het is dan bij wijze van spreken voldoende om met één enkel document een filiatie te bewijzen, zoals de geboorteakte van de burgerlijke stand of de doopinschrijving in een register van een kerkelijke instelling. In

andere situaties, zoals in de middeleeuwen, zal teruggerepen moeten worden op indirecte informatie.

De belangrijkste daarvan zijn:

1. de gewoonte van vernoemen;
2. de *toenaam* veelal ontleent aan een ambachtsheerlijkheid;
3. vererving van onroerende goederen;
4. het bezit van leengoederen (het leenstelsel);
5. heraldiek;
6. maatschappelijke status;
7. familieverbanden.

De gewoonte van vernoemen

In 1987 is een uitvoerig artikel verschenen over het gangbare systeem van vernoemen in de middeleeuwen wat sinds die tijd min of meer een standaard is geworden.¹⁶ In het kort komt het er op neer, dat de eerste zoon vernoemd wordt naar de grootvader van vaderszijde, de tweede zoon naar de grootvader van moederszijde en de derde zoon naar de vader. Bij dochters wordt dezelfde volgorde aangehouden. Bij meerdere zoons of dochters komen ook overgrootouders, (oud)ooms en (oud)tantes aan de beurt. In feite een herkenbaar systeem dat tot het midden van de vorige eeuw in brede kringen van de samenleving werd toegepast.

Een variant op de vaste volgorde – herkenbaar na 1250 – is dat eerst de vader werd vernoemd en pas daarna de grootvaders. In incidentele gevallen werd de eerstgeboren zoon naar de landsheer vernoemd.¹⁷ In ieder geval werd nooit willekeurig een voornaam gegeven aan het kind. Natuurlijk kwamen uitzonderingen voor op de geschetste (strakke) regels, waar men op bedacht moet zijn. Zo kan de vaste volgorde doorbroken worden door het opnieuw vernoemen van een kind nadat een eerder geboren broertje of zusje was overleden.

Een uitzondering op het genoemde systeem, dat vooral werd toegepast in latere tijden in bepaalde (dorps)gemeenschappen, is dat niet eerder vernoemd werd dan dat de te vernoemen voorouder c.q. familielid was overleden. Ondanks die uitzonderingen en het veelal ontbreken van inzicht in de samenstelling van het complete gezin blijkt in praktijk de gewoonte om te vernoemen een belangrijke pijler te zijn om het genealogische bewijs te leveren. Nog sterker: ‘indien de vernoemingen niet kloppen, dan moet men gaan oppassen.’ Natuurlijk is het zo dat men de gewoonte van vernoemen niet kan verheffen tot het enige en unieke bewijs.

De toenaam (achternaam)

In onze contreien heeft zich de ontwikkeling van de voor- en achternamen globaal als volgt voorgedaan. Eigenlijk kunnen we niet spreken over een ‘achternaam’ in de middeleeuwen.¹⁸

De naamgeving beperkte zich tot een voornaam bestaande uit de zogenaamde tweestammige Germaanse namen. Wolfger (van Amstel) is een dergelijke voornaam, bestaande uit de elementen wolf (= het dier van die naam c.q. de eigenschappen van het dier) en ger/geer (= spitstoelend). Deze tweestammige Germaanse namen leenden zich er uitstekend voor om

¹⁶ H.J.J. Vermeulen, Een heel domme fout van de klerken van de graaf van Holland?, in: *Ons Voorgeslacht* jrg. 42 (1987).

¹⁷ De Keijzer, Borgen, blz. 22 en 57. De reden waarom dit gebeurd is (nog) niet duidelijk. In twee individuele gevallen is geconstateerd dat de eerstgeborenen zoon vernoemd werd naar de landsheer waar bij het (geschatte) geboortjaar samenviel met de aanvang van de ‘regering’ van deze landsheer.

¹⁸ Een achternaam is de vaste geslachtsnaam die pas in 1811 met de invoering van de burgerlijke stand toen ons land bij Frankrijk werd ingelijfd is gefixeerd.

een systeem te ontwikkelen, waarbij soms gekozen werd voor het handhaven van een vast deel gecombineerd met een variabel deel. Hierdoor kunnen familiegroepen enigszins onderscheiden worden. Ook gebeurde het dat het eerste deel van de voornaam van de vader het tweede deel werd van de voornaam van de zoon. De oudste zoon van Gerulf (= Gerwulf), de stamvader van het Hollandse gravengeslacht, heette Wulfger.

Deze situatie werd ruwweg in de elfde eeuw doorbroken door de opkomst van voornamen ontleend aan de Bijbel. Dit heeft ongetwijfeld te maken met de kerstening van de bevolking. Hiermee hangt weer nauw samen het gebruik om kinderen te vernoemen naar de Heilige die op dag van geboorte vereerd werd. Ook kwam het voor dat kinderen vernoemd werden naar de patroonheilige van de parochiekerk waar men woonde.¹⁹

Aan het eind van de twaalfde eeuw zien we ook een soort vaste toevoeging aan de voornaam naar voren komen. Bijvoorbeeld: Albert *Banjaert*, Dirk *Bokel*, Zeger *Both* en Wouter *Spiering*. Noch de betekenis en noch het gebruik daarvan is duidelijk. Het zijn in ieder geval edellieden die tot *homines libres* worden gerekend, dus niet de geringste bevolkingsgroep.

In sommige gevallen slijt bij een dergelijke vaste toevoeging de voornaam af en houden we alleen de toevoeging over, bijvoorbeeld: Bokel van der Haar. Dit verschijnsel komt meer voor dan men denkt en het strekt zich zeker uit tot ver in de veertiende eeuw. Dit verschijnsel is door mij *de afgekapte voornaam* genoemd. De grootvader van moederszijde wordt dan volledig vernoemd dat wil zeggen met voornaam en toenaam (soms al versteend tot een vaste achternaam), waarbij de voornaam afgekapt wordt maar het patroniem (= vadersnaam) van de vader volgens het gebruikelijke systeem gehandhaafd blijft. Een bekend voorbeeld is: Jan Besemer Pietersz. (1462-1473). Hij is vernoemd naar zijn moederlijke grootvader Jan Besemer. In de bronnen komt hij voor het merendeel voor als Besemer Pietersz. Zijn vader heette Pieter Voppensz. (1445-1462).²⁰ Dit leidt dan op het eerste gezicht tot vreemde combinaties van namen, die op die manier te verklaren zijn. Uiteindelijk is het doel van naamgeving om de herkenbaarheid van het individu te waarborgen (mondeling of schriftelijk op papier) binnen de leefgemeenschap. De verfijning van de naamgeving was een noodzakelijke ontwikkeling vanwege toename van de bevolking en mobiliteit.

Bij de adel zien we aan de voornaam de naam van het (belangrijkste) bezit of het ambacht, waar ze de meestal (lage) jurisdictie uitoefenden, toegevoegd worden. Hier is dus zoals al eerder gezegd beslist geen sprake van een vaste geslachtsnaam en kan dus bij het verkrijgen van een ander goed of ambacht ingeruild worden.

Voor zover op dit moment valt te overzien, wijst de titel van *dominus of domicellus* (heer) of vrouwe *domina of domicella* (vrouwe) voor de voornaam op:

1. de (jonge) heer of (jonge) vrouwe van een (lage) heerlijkheid, of
2. de eerbiedwaardige (aan)spreektitel voor een geestelijke, de weduwe van een ridder en erfschepen.

Terwijl de status van *militis* (ridder) of *famulos* (knaap) veelal achter de naam staat. In praktijk blijkt echter dat er nogal wat uitzonderingen zijn, waardoor vorenstaande meer als een algemeen gebruik bestempeld kan worden dan dat het een vaste regel is. Het is zelfs de vraag of de gebruikte titulatuur in een oorkonde tegenover bijvoorbeeld een *necrologium* wel volledig parallel loopt. Er is voor wat betreft het gebruik van titulatuur in de dertiende en veertiende eeuw voor zover bekend nooit uitgebreid onderzoek gedaan.

Aanvankelijk werd de naam van het rechtsgebied (jurisdictie), waar men aangesteld was als vertegenwoordiger van de graaf, bisschop of kapittel, eenvoudig aan de voornaam toegevoegd

¹⁹ H.J. Kok, *Proeve van een onderzoek van de patrocinia in het middeleeuwse Bisdom Utrecht* (Assen, 1958). Proefschrift.

²⁰ B. de Keijzer, De familie Besemer uit Ouderkerk aan den IJssel, in: *Ons Voorgeslacht* jrg. 42 (1987), blz. 730.

bijvoorbeeld Herman *van Woerden*. In de loop van de dertiende eeuw treedt er een verandering op en wordt de jurisdictie, meestal de lage, in leen gegeven. Wat zichtbaar wordt in de titulatuur. In de oorkonden komt dit tot uitdrukking met vermeldingen als Herman, *heer van Woerden*. Echter zo eenvoudig is het ook weer niet, want Hubert van Vianen, vermeld 1287-1318, is *heer van Vianen* maar komt in de oorkonden alleen voor als ‘heer Hubert van Vianen’ nooit als ‘Hubert, heer van Vianen’, zonder de reden hiervan te kennen. Misschien – maar dit is een veronderstelling – zou het kunnen zijn dat hij *de facto* niet zelf de jurisdictie uitoefende. Deze subtiele verschillen dienen nauwlettend geattesteerd te worden en maakt het er allemaal niet gemakkelijk op.

In die ontwikkeling komt eveneens een bepaalde systematiek naar voren, die bij de heren Van Arkel goed herkenbaar is. Van 1269 tot 1296 komt voor Jan II, heer van Arkel. Zijn broer Arnoud, vermeld 1289-1307, komt in de oorkonden voor als Arnoud van Arkel. Hij is heer van Noordeloos. Dit leidde tot uitbreiding van de naam en wel als volgt: Arnoud van Arkel, heer van Noordeloos. Een zoon van Jan II, heer van Arkel, is Herbaren van Arkel, vermeld 1305-1323. Hij is heer Van de Grote Waard. Hij komt voor als Herbaren van Arkel, heer van de Grote Waard. De namen werden dus niet altijd ingekort tot bijvoorbeeld Herbaren van de Grote Waard, Herbaren, heer van de Grote Waard, of iets dergelijks. Jongere zoons bleven dus vaak de oorspronkelijke ‘geslachtsnaam’ voeren om in de gegeven voorbeelden de verbondenheid met het geslacht Van Arkel te behouden.²¹

Toch is het zo dat in oorkonden niet altijd de volledige titulatuur wordt opgesomd. De gelijknamige kleinzoon van de hiervoor genoemde Arnoud van Arkel was heer van Noordeloos en van Zoelen. Hij komt meestal ‘gewoon’ als Arnoud van Arkel voor.

Vererving van onroerende goederen

Het is bijna vanzelfsprekend dat vererving van onroerende goederen een factor van betekenis is of het nu eigen goederen zijn, dan wel leen- of pachtgoederen. Het bezit van *allodiale* (= eigen) goederen en de vererving daarvan valt gedurende de dertiende eeuw bijna altijd buiten onze waarneming. Over de vererving van leen- en pachtgoederen is veel meer overgeleverd zeker vanaf het derde kwart van de dertiende eeuw.

De Bisschop van Utrecht en de vijf kapittelen beschikten over grote goederen- en/of tiendcomplexen, die in leen werden uitgegeven of verpacht. Vooral de pachtbrieven vormen een prachtige bron van informatie. Soms worden termijnen genoemd, maar in veel gevallen hield de pacht op bij het overlijden van de pachter. Veelal nam één van zijn erfgenamen – meestal de oudste zoon – de pacht over.

Soms is er in een leen- of pachtbrief dan ook sprake dat de *oudste zoon of oudste dochter* in aanmerking komt om te zijner tijd op te volgen in het leen- of pachtgoed. Slechts zelden wordt de naam van de jongen of het meisje daadwerkelijk genoemd. Het cursief gedrukte moet gezien worden als een ‘vaste uitdrukking’ wat wil zeggen dat ten tijde van het opmaken van de acte er niet noodzakelijkerwijze meer jongens of meisjes in leven zijn en later ook niet meer geboren hoeven te zijn. Veelal wordt door de genealoog op basis van die uitdrukking naarstig gezocht naar andere jongens of meisjes zonder dat ze worden gevonden. Wat ten onrechte leidt tot het opnemen van N.N. (zoon of dochter) in de opgestelde genealogie.²²

Door deling bij vererving, evenals schenking aan geestelijke instellingen, kunnen landerijen versnipperd raken. In de meeste oorkonden en transportakten worden de belendende percelen

²¹ B. de Keijzer, De waarde van de ‘Karel de Grote’ nummers, in: *Gens Nostra* jrg. 48 (1993), blz. 547-550.

²² J.A. Coldewey, *De Heren van Kuyc 1096-1400* (Tilburg, 1981), blz. 93. Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland, deel L. In de verwantschapsstaat wordt aan Gerard van Velzen een ‘dochter (1291)’ toegerekend, die nooit heeft bestaan.

met de eigenaren of pachters genoemd. Soms loont het de moeite om alle gegevens over een bepaald complex bij elkaar te brengen, waardoor inzicht kan worden ontwikkeld over de mathematische verdeling in overeenstemming met het geldende erfrecht over de verschillende familieleden.

*Het leenstelsel*²³

Het leenstelsel is een van oorsprong Frankische instelling, dat teruggaat tot in de vroege Middeleeuwen. Helaas ontbreken vroege geschreven bronnen, die er uitvoerig melding van maken en ons meer duidelijkheid hadden kunnen verschaffen over het ontstaan en de ontwikkeling. Vast staat, dat tijdens de regering van Karel de Grote (768-814) het leenstelsel al functioneerde. Het leenstelsel heeft zich mogelijkwijze ontwikkeld uit het in vruchtgebruik geven van een vermogensbestanddeel voor kortere of langere duur (beneficium) aan een privaatpersoon bij wijze van betaling voor bewezen (en nog te bewijzen) diensten (vazalliteit), waartoe deze niet verplicht was.

Degene, die dit goed uitleent of in bruikleen geeft, wordt de leenheer genoemd en degene, die het ontvangt, de leenman. De leenheer kan bijvoorbeeld de koning zijn; de verleende diensten kunnen ten behoeve van een veldtocht zijn buiten het koninkrijk, waarvoor betaald moest worden. Dit in tegenstelling tot de verdediging ervan, de zogenaamde landweer, waartoe de koning zijn onderdanen kon verplichten. Op den duur werden lenen erfelijk bezit. Een ontwikkeling die vrij langzaam is verlopen. Eerst in de twaalfde eeuw is zij geheel voltooid en doet het feodale tijdperk zijn intrede. Als wij vanaf het einde van de dertiende eeuw, waarin de geregelde registratie van de meeste lenen beginnen, het leenstelsel gewaar worden, is de daadwerkelijke steun door krijgsveld (heerdienst) aan de graaf of heer al min of meer op de achtergrond geraakt.

In de geregistreerde leenakten worden onder andere de volgende begrippen gehanteerd. Door de leenheer wordt een leen (een perceel land) in leen overgedragen aan een leenman tegen betaling van een vergoeding voor de verwerving (*heergewaad*) bij vererving voor het leenhof, dat wil zeggen ten overstaan van andere leenmannen. De leenman doet dan *hulde en manschap*. Het was eveneens mogelijk een stuk land tot leen te verheffen door het op te dragen uit *vrij eigen*. Het land kwam daardoor onder leenverband te staan. Daarvoor was het een *allodiaal* goed. Onder leenverband vindt men niet uitsluitend onroerende goederen, zoals landerijen, huizen maar ook visrechten, tienden enz.

Bij het overlijden van een leenman moest binnen een jaar en een dag het leen door de gerechtigde erfgenaam (*nazaat*) opnieuw worden opgedragen tegen betaling van het heergewaad. Het leen kon worden vervreemd en overgedragen aan iemand anders. In dat geval moest het leen door de nieuwe leenman opnieuw worden verzocht.

Was de nieuwe leenman minderjarig, dan deed een ander – meestal zijn voogd – hulde voor hem. Bij het bereiken van de meerderjarige leeftijd deed hij zelf hulde en verzocht het leen met *ledige hand*. Ingeval van een vrouwelijke leenvolger deed altijd een ander hulde voor haar. Indien zij gehuwd was, was dit meestal haar echtgenoot.

Als de leenheer zelf was overleden, moesten alle leenmannen opnieuw hulde doen aan zijn opvolger en het leen verzoeken zonder betaling van het heergewaad. Het leen werd dan verzocht met *ledige hand*. Onder bepaalde voorwaarden kon het leen *ten vrij eigen* worden gegeven, waarna het uit de leenregistratie verdwijnt.

²³ B. de Keijzer, De repertoria op de leenkamers in het Graafschap Holland, in: *Zuidhollandse Genealogieën* (Rotterdam, 1986). De heren C. Hoek † en J.C. Kort † zijn mij destijds met nuttige adviezen behulpzaam geweest bij het tot stand komen van de publicatie. Deze paragraaf is een bewerking van dit artikel. Zie ook: Namen in leenregisters. Het normaliseren ervan in leenrepertoria, in: *Ons Voorgeslacht* jrg. 40 (1985), blz. 726.

De leenman kon het leen op allerlei manieren bezwaren met toestemming van de leenheer, bijvoorbeeld met een lijfrente ten behoeve van zijn vrouw na zijn overlijden soms uitgedrukt als ‘tochten’ of ‘verlijftochten’. Hij vestigde dat dan op de *minre helft* van het leen. In praktijk kon men over het goed beschikken alsof het in volledig eigendom was, behoudens de beperkingen als gevolg van het leenverband.

Bij het verheffen van het leen werd een akte (leenbrief) – in principe onder overlegging van oudere brieven – opgemaakt, waarvan de leenheer een afschrift behield of een notitie van de belening in een register bijschreef. De registratie kwam eerst vanaf de veertiende eeuw goed op gang.

Men onderscheidde het *recht- of kwaad leen*, waarbij alleen de oudste zoon mocht opvolgen, en het *onsterfelijke- of erfleen*, waarin recht van opvolging mogelijk was voor alle gerechtigde verwanten van de erflater met inachtneming van een bepaalde volgorde. Soms werd deze volgorde in de leenbrief vooraf vastgelegd. Een *spilleleen* is een leen waarin ook vrouwen mogen opvolgen, dit in tegenstelling tot het *zwaardleen*.

In het graafschap Holland hebben ongeveer 200 leenkamers gefungeerd. De één groter dan de ander. De omvangrijkste leenkamer was die van de graven van Holland, waarin een groot aantal andere leenkamers zijn opgenomen doordat de van deze leenkamers afhankelijke lenen afstierven (bijvoorbeeld Voorne in 1372), teruggekocht of geconfisqueerd werden. Zo werden in 1401 de lenen van de heren van Arkel, gelegen in het graafschap Holland, door hertog Albrecht geconfisqueerd. Het leenstelsel bleef tot 1798 in gebruik.

Het oude register van graaf Florens²⁴ ligt aan de basis van de leenregistratie van de grafelijkheid in Holland. Het heeft daarom al heel lang de belangstelling getrokken van onderzoekers. Met de verbeterde heruitgave van het register, zoals het door Muller in het jaar 1901 is gepubliceerd,²⁵ valt de inhoud van het register thans goed te bestuderen.

Door het verkeerd inbinden van de losse katernen in het verleden is het verband tussen de verschillende onderdelen niet altijd duidelijk. Mogelijk zijn ook bladzijden met tekst verloren geraakt. Daarnaast zijn schijnbaar her en der losse notities toegevoegd waardoor het geheel een ‘rommelige’ indruk maakt. Bovendien ontbreken bij de leenmannenlijsten een jaartal en bij de individuele inschrijvingen veelal de datum wat de bruikbaarheid aanzienlijk verminderd.

In het oudste register bevinden zich drie belangrijke leenmannenlijsten, namelijk die van de grafelijkheid, Van Teylingen en Van Amstel. Toch zijn de lijsten te dateren op respectievelijk op 1282 (vermoedelijk), 1284 en 1285.²⁶

De leenopvolging vond plaats langs de lijnen van bloedverwantschap binnen de grenzen van het geldende erfrecht of bepalingen gemaakt in de leenbrief. Daarnaast hadden bij verkoop afstammelingen van de oudste leenman voorrang boven *vreemden*. Van veel leenkamers zijn de registraties de afgelopen jaren bewerkt in de vorm van een repertorium en gepubliceerd. Een nadeel is wel dat bij het comprimeren van de gegevens uit de leenakten soms belangrijke details achterwege zijn gelaten.

Een repertorium biedt ons in feite een groot aantal genealogieën in gecomprimeerde vorm. Nu bieden de repertoria ook andere mogelijkheden. Zo kan men binnen één leenkamer een aantal lenen aantreffen, welke bij nadere beschouwing een aaneengesloten complex vormen. Ook kan men in verschillende leenkamers lenen aantreffen, die in aanvang tot één complex hebben

²⁴ NA, Archief van de Graven van Holland inv.nr. 706 (oude signatuur EL 5).

²⁵ S. Muller Fz., Het oudste register van Graaf Florens, in: *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, 22e deel (1901). Opnieuw uitgegeven door H. den Hertog en B. de Keijzer in de reeks *Hollandse Bronnen*, deel 4 (Rotterdam, 2009).

²⁶ B. de Keijzer, De datering van het ‘Oude register van Graaf Florens’ II, in: *Ons Voorgeslacht* jrg. 69 (2014), blz. 467-474.

behoord. Voorts kwam het voor dat één leenman meerdere lenen bezat, niet altijd bij één leenheer, maar soms bij meerdere leenheren. Het is duidelijk, dat hierdoor een beter inzicht verkregen kan worden in de erfopvolging binnen de familie. Vaak ook een nadere precisering van de overlijdensdatum van de leenman, omdat het verheffen van het leen bij verschillende leenheren niet altijd op dezelfde datum geschiedde.

Het moge duidelijk zijn dat de in de afgelopen decennia beschikbaar gekomen repertoria niet alleen een belangrijk hulpmiddel is, maar eveneens een belangrijke stimulans heeft betekend voor het genealogisch onderzoek in de middeleeuwen.

Heraldiek

De betrekkelijk snelle ontwikkeling van een persoonlijk teken, herkenbaar voor vriend en vijand, aangebracht op het schild voor op het slagveld in een *heraldisch* teken, dat erfelijk door de familie wordt gebruikt, is op zich een heel bijzonder verschijnsel. Hierbij wordt niet zozeer bedoeld het voeren van een persoonlijk teken en ook niet dat een dergelijk soort teken wordt gebruikt ter bekrachtiging van een oorkonde maar de systematiek en het erfelijke karakter.

De aanvankelijke eenvoud van de tekens en het gebruik van basiskleuren leverde een kleurrijk en voor de toeschouwer een duidelijk herkenbaar beeld op. Nog steeds is onze maatschappij doorspekt met de symboliek gebaseerd op dit basisprincipe.²⁷ Denk aan de schelp van Shell.

We zouden niet zo goed geïnformeerd zijn over de ontwikkelingen van de heraldiek vanaf het midden van de twaalfde eeuw, indien het niet *mode* werd om het heraldische teken op te nemen in het zegel waarmee officiële documenten (oorkonden) moesten worden bekrachtigd. De vele zegels die bewaard zijn gebleven, vormen een unieke bron op basis waarvan families gegroepeerd kunnen worden. Weliswaar ontbreekt een kleuraanduiding op het zegel (arcering is van latere tijd), maar de tekens en de breuken bieden voldoende informatie om de nodige conclusies te kunnen trekken. Hierbij mag ook de moeilijk te lezen omschriften niet vergeten worden. Soms staat in het omschrift additionele informatie, bijvoorbeeld of men ridder was.

Zoals hiervoor al vermeld, werd het heraldische teken c.q. het wapen spoedig binnen de familie erfelijk. Dat wil zeggen dat het wapen in principe door alle familieleden werd gevoerd en evenals onroerende goederen van vader op zoon werd vererfd. Binnen bepaalde grenzen konden variaties op het erfelijke standaard wapen voorkomen zowel in de herautstukken als in kleuren. Hiermee konden jongere linies van de familie zich onderscheiden van de oudere linies. Een ontwikkeling van latere tijd is om binnen de gezinnen (vader, broers) of nauwe verwanten (ooms, neven) een verdere differentiatie aan te brengen. Hierbij werd teruggrepen op een zogenaamde *breuk* (brisure). Dat zijn kleine (vaste) toevoegingen aan het wapen. De meest voorkomende breuk is de barensteel met drie hangers. De barensteel is veelal voorbehouden aan de oudste zoon of een jongere linie van een geslacht. Ook de zogenaamde *bastaardstreep* valt onder de breuken. Hierbij dient aangetekend te worden dat op het moment een bastaard een wettelijk huwelijk aanging de daaruit geboren kinderen soms weer het volle wapen gaan voeren. Ondanks het erfelijke karakter van het heraldische wapen blijkt dat vele middeleeuwse families op een bepaald moment voor een geheel ander wapen kiezen.²⁸

Maatschappelijke status

De maatschappelijke status van de familie kan een belangrijke indicatie vormen voor het plaatsen van de leden binnen bepaalde (familie)groeperingen. In de dertiende eeuw komen in de oorkonden naast de leden van de grafelijke familie de volgende groeperingen naar voren (1)

²⁷ H.K. Nagtegaal, Ontstaan van de heraldiek, in: *Ons Voorgeslacht*, jrg. 65 (2010), blz. 1-5.

²⁸ De Keijzer, Van Wassenaer, kol. 47, tabel IV. Helaas is de tabel niet goed weergegeven, maar de families Van Wassenaer, Duivenvoorde en Van den Woude wijzigden hun wapen rond 1300.

de *libri homines* (vrije mannen en vrouwen), (2) de *ministerialen* (dienstlieden) en (3) de *onvrijen*. De geestelijke stand is in principe gerekruteerd uit één van deze groeperingen. Hoewel de ontwikkelingen in Holland, Zeeland en Utrecht niet volledig parallel liepen, is het onderscheid tussen de genoemde groeperingen aan het eind van de dertiende eeuw verwaterd. De eerste twee groepen waren opgegaan in de zogenaamde *ridderschap*, terwijl door de opkomst van de steden uit de ridderstand en *onvrijen* een middenstand van handelaren en handwerkslieden was ontstaan. Rijkdom en macht waren ten gevolge van deze ontwikkeling niet meer voorbehouden aan een kleine selecte groep.

Voor ons onderzoek ligt het belang vooral in de getuigenrijen die in de oorkonden bij de bekrachtiging van een rechtshandeling worden vermeld. Over het algemeen kan men stellen dat de getuigenrijen in een bepaalde volgorde zijn opgesteld. Bijvoorbeeld: de vrije mannen worden vermeld voor de dienstlieden. Ook de belangrijkheid van de familie, de leeftijd, eventuele bijzondere functie speelt een rol welke plaats men op een bepaald moment inneemt in de rij van getuigen. De getuigenrijen in oorkonden leveren daarom een prachtig raamwerk voor het samenstellen van de genealogieën van de meest op de voorgrond tredende geslachten vooral in de dertiende eeuw. Het enkele *egodocument* uit die tijd biedt gelukkig enig reliëf in het geheel.

Voor wat betreft de dienstlieden in het bisdom Utrecht is het van belang om de *relatie* vast te stellen die men heeft hetzij met de bisschop van Utrecht hetzij met één van de vijf kapittelen. Die verbondenheid met bijvoorbeeld één van de kapittelen biedt op zich weer houvast bij het vaststellen van filiaties. Leden van de familie zullen in beginsel vaker optreden als getuigen in oorkonden uitgevaardigd door het kapittel waar men een relatie mee heeft. Jongere zoons zullen bij een geestelijke carrière eerder in dienst treden van het kapittel, waaraan de familie verbonden is. In het *necrologium* van het desbetreffende kapittel vindt men dan eventueel de memoriediensten en schenkingen van de familie opgetekend.

Maagschap

In de middeleeuwse samenleving speelde naast de groepering waartoe men behoorde ook de familieverwantschap in bredere zin een belangrijke rol. Het individu was ingebed in allerlei verschillende verwantschapsrelaties zowel via vaderszijde als moederszijde: ergo de kring van verwanten, de zogenaamde *maagschap*.

De maagschap vormde een samenbindend element dat in de bronnen vooral naar voren komt als er een probleem was ontstaan bij ongeregeldheden, schermutselingen of moord. In dat geval deed men een beroep op de maagschap dan wel dat deze werd aangesproken. In het *Registrum Guidonis* is een groot aantal arbitrale uitspraken opgetekend uit het begin van de veertiende eeuw, waarbij door partijen borgen werden gesteld.²⁹ Vrijwel zeker behoorden die borgen tot de maagschap van de optredende partijen.

Onder het begrip maagschap valt wellicht ook de zogenaamde *vier vierendelen*, waarin we de vertegenwoordigers vermoeden van de vier grootouders van een persoon. Het moge duidelijk zijn dat wanneer voor een privaat persoon borgen optreden ze tot de maagschap behoren zoals we al eerder aangevoerd hebben en waarmee verborgen genealogische verbanden bloot gelegd kunnen worden.³⁰

Op het Vierde Lateraans Concilie te Rome van 1215 werd bepaald, dat huwelijken tot en met de vierde generatie naar canonieke telling verboden waren, wat overeenkwam met de zesde

²⁹ P.W.A. Immink en A. Johanna Maris, *Registrum Guidonis. Het zogenaamde register van Guy van Avesnes Vorst-Bisschop van Utrecht (1301-1317). Met aansluitende stukken tot 1320* (Utrecht, 1969).

³⁰ Vermeulen, Borgen, blz. 394 e.v.

graad volgens de Romeinscanonieke telwijze.³¹ Met deze beperking dient men voortdurend rekening te houden bij het samenstellen van de genealogie van middeleeuwse families. Vooral de adel en vrije boeren werden door deze maatregel beknot in de keuze van huwelijkspartners. Voor zover er een biologische verwantschap is valt dit te begrijpen, maar de Katholieke kerk ging daarin verder. Zij stelde dat verwantschap ook ontstond wanneer er sprake was van verloving (huwelijkscontract) of een seksuele betrekking. Ook werd daaronder begrepen de geestelijke verwantschap tussen een peter of meter met hun petekind.³² Voor ons begrip niet te vatten, maar voor de middeleeuwer een doolhof van uiteenlopende omstandigheden die een huwelijksbeletsel kunnen vormen. Onder bijzondere omstandigheden kon de Paus dispensatie verlenen. Huwelijksdispensaties voor zover bewaard gebleven of herkend in de Pauselijke archieven zijn voor Nederland bijeengebracht en gepubliceerd.³³

In het verlengde hiervan, aangetoond in de Borgen, blijkt (in praktijk) dat tot en met de zesde graad sprake is van familieverwantschap maar daarbuiten niet meer.

Een apart probleem vormt de wijze waarop men elkaar betitelde in oorkonden en akten. Bijvoorbeeld *zwager* had nogal wat betekenissen, zoals: iemand door huwelijk met iemand vermaagschapt, *zwager* (de betekenis die wij er aan geven), schoonzoon, schoonvader. Voor de term *oom* geldt hetzelfde: *oom* (de betekenis die wij er aan geven), oudoom, maar ook grootvader, schoonbroeder, *zwager*. Maar deze term werd ook gebruik om een lid van de familie van moederszijde uit een eerdere generatie te benoemen. Kortom beide termen zijn niet bepaald eenduidig te hanteren, waardoor veelal nadat de genealogie is opgesteld op basis van andere gegevens de juiste betekenis begrepen kan worden.

Maar wat te denken van *zuster* wanneer een (voor)dochter is bedoeld, of *broer* (zuster) waar *neef* (niet) meestal van moederszijde, maar ook wel van vaderszijde, mee wordt aangeduid! Dit laatste verschijnsel komt vaker voor dan men denkt en is voor onderzoekers uit het verleden soms fnuikend geweest bij het opstellen van de genealogie van een middeleeuwse adellijke familie.

Verschuiving generatie

Bij het opstellen van een genealogie dient men altijd rekening te houden met een verschuiving van generatie. Indien een oudste dochter uit een groot gezin op jonge leeftijd een huwelijk aangaat en kinderen krijgt, dan kan dat al heel gemakkelijk leiden tot een verschil van één generatie met het jongste kind uit het gezin waaruit zij is voortgekomen. Als dit door toevallige omstandigheden twee maal achter elkaar plaatsvindt, kan er zelfs een verschuiving van twee generaties plaatsvinden. Toch blijkt dat na verloop van enige generaties dit wordt uitgemiddeld. Bij het samenstellen van genealogieën wordt daarom veelal met een gemiddelde van 25 à 30 jaar voor mannen en 20 à 25 jaar voor vrouwen per generatie gerekend.

Over de omvang van de gezinsgrootte in de middeleeuwen zijn we matig ingelicht, omdat we alleen de gezinsleden kennen die in de bronnen voorkomen. Jong overleden kinderen en jonge kinderen, die in de geestelijke stand terecht zijn gekomen, ontbreken veelal. Dat er grote gezinnen voorkwamen blijkt niet alleen een enkele keer uit een oorkonde zelf, maar vaak ook na de reconstructie van een gezin. Hoewel een reconstructie natuurlijk geen honderd procent garantie biedt.

³¹ J.W. Koten, Graden van verwantschap en huwelijksdispensatie. Een genealogisch probleem, in: *Ons Erfgoed* jrg. 3 (1995), blz. 135-140.

³² Godfried Croenen, *Familie en Macht. De Familie Berthout en de Brabantse Adel* (Leuven, 2003), blz. 44.

³³ Gisbertus Brom, *Bullarium Trajectense. Romanorum Pontificum Diplomata quotquot olim usque ad Urbanum Papam VI (an. 1378) in Veterem Episcopatum Trajectensem Destinata* (Den Haag, 1891-96).

Een verschijnsel wat meestal over het hoofd wordt gezien is dat zowel mannen als vrouwen na het overlijden van hun eerste huwelijkspartner veelal niet lang daarna hertrouwen. En zelfs meerdere huwelijken aangaan. In samengestelde genealogieën komt het sluiten van een tweede of derde huwelijk een paar maal voor, waarmee voorheen schijnbaar onbewijsbare filiaties thans aangetoond kunnen worden.